

A/O

Adoptációk – film és irodalom egymásra hatása

„Mozi és irodalom: az ilyen egymás mellé állítás többnyire vitás kapcsolatokból, fölösleges versengésből, hamis függőségből származik. Minden művészi alkotás abban a dimenzióban él, amelyben fogant, amelyik a kifejezési formája; eredeti nyelvéből áttenni, áttelepíteni másikba, egyenlő a megtagadásával, megsemmisítésével. Amikor a film irodalmi szöveghez nyúl, az eredmény legjobb esetben is csupán illusztratív átültetés, mely az eredeti művel egyszerűen »anyakönyvi« egyezéseket mutat: a mese, a helyzetek, a szereplők hasonlóak, meg egy csomó más hivatkozási alap, kiindulópont...” (Federico Fellini)

Fellini a film és az irodalom viszonyáról kevés adaptációinak egyike, a „Satyricon” kapcsán beszélt. A József Attila Kör kötetének taglalása előtt, a film és irodalom közti anyakönyvi egyezésekkel kapcsolatban azonban nem árt tisztázni, hogy „Ki az anya?” (lásd Derrida), illetve hogy ki kinek a gyereke.

A kötet címe ugyanis nem „Adaptációk”, hanem – az adaptáció-fogalom dekonstrukciós és disszeminációs olvasata révén, a derridai el-különböződés és a barthes-i Sarrazine mintájára – „Adoptációk”. Roland Barthes, a francia posztstrukturalizmus nagy alakja „S/Z” című könyvében Balzac „Sarrasine” című elbeszélését Sarrazine-nek írja és olvasja; Jacques Derrida pedig – aki (Heidegger után szabadon) a dekonstrukció atyja, és aki Gadamer mellett a legnagyobb ma élő filozófus – a francia différence (differencia, különbség) szót dekonstruálva a différence (megközelítő magyar fordításban a differancia, a különbség) fogalmáig jut el. A différence-différence, a Sarrazine-Sarrazine és az adaptáció-adoptáció között is egy betű (illetve egy betű) a különbség (pontosabban „külömb-ség”), ezek a fogalompárok mégsem képeznek olyan metafizikai oppozíciót – mint például a szubjektum-objektum, a látszat-valóság, a tartalom-forma vagy a jó-rossz megkülönböztetése és szembeállítás – melynek felszámolása lenne a dekonstrukció elsődleges feladata. (Megemlítendő azonban, hogy míg a két francia fogalompár esetében a különbség csak grafikus: tehát leírható, olvasható, de nem hallható, addig a magyar fogalmi oppozíció két tagjának (adaptáció és adoptáció) eltérése nemcsak írásban jelenik meg: különbségük látható és hallható.)

Az adaptáció (mint átdolgozás) a latin ad-apto (hozzá-illeszt, valamire alkalmaz) szóból ered, és ilyen értelemben jelenti irodalmi művek filmre alkalmazását, filmre való átdolgozását. Az adoptáció (mint örökbefogadás) pedig az ad-opto (maga mellé választ, magához vesz, magához fogad) szóból származik, és a kötet dekonstrukciós-disszeminációs neologizmusával élve, az adaptáció és az adoptáció szavak paronímiáját felhasználva a film visszahatását jelenti az irodalomra. Azaz: a film és az irodalom viszonyát megfordítja. A film tehát adaptálja az irodalmat, az irodalom pedig adoptálja a film bizonyos módszereit. A film: az adaptáló és az adoptált; az irodalom: az adoptáló és az adaptált. Így az adoptáció, a művészi örökbefogadás metaforája bontakozik ki előttünk: az irodalom mint több ezer éves szülő fogadja örökbe a hozzá képest még gyerekcipőben járó, alig százegynéhány éves filmművészetet: mostohagyereket. Ez lehet az „Adoptációk” válasza Derrida genealógiai kérdésére.

Az adaptáció kérdését, irodalom és film viszonyát már a neves francia filmkritikus és esztéta, André Bazin is megfordította egyik (magyarul „A nyitott filmművészetért” címen olvasható) fontos tanulmányában, ahol is a filmművészetnek a modern irodalomra gya-

korolt (vissza)hatását hangsúlyozza, és azt vizsgálja, hogy a modern irodalom milyen filmes technikákat, kifejezőeszközöket és filmnyelvi sajátosságokat fogad örökbe (filmszerűség, időkezelés, montázs- és vágástechnika stb.). De film és irodalom viszonya, az adaptáció kérdése nemcsak a filmesztétáknak, hanem a nagy filmrendezőknek is állandóan visszatérő témája: gondoljunk csak *Tarkovszkij* írásaira (‘Előadások a filmrendezésről’) vagy *Fellini* már idézett visszaemlékezéseire (‘Mesterségem, a film’).

A fiatal magyar írókat tömörítő József Attila Kör könyvsorozata, a JAK füzetek egyik legújabb darabja is film és irodalom egymásra hatását vizsgálja. A kötet két szerkesztője közül *Gács Anna* nyilvánvalóan az irodalom, *Gelencsér Gábor* pedig a film felől közelített az adaptáció témájához. A kötet szerzőgárdája is kettős összetételű: egyrészt irodalomkritikusokból és irodalomkritikusokból (*Bodó Márton*, *Havasréti József* és *Németh Marcell*), másrészt filmkritikusokból, illetve „filmelmélészekből” áll (*Nánay Bence*, *Varga Balázs*, *Vasák Benedek Balázs* és *Vincze Teréz*), utóbbiak mindannyian a ‘Metropolis’ című filmelméleti és filmtörténeti folyóirat szerkesztői. A kötet szerzői valamennyien a kilencvenes években indult irodalom-, illetve filmesztéta-nemzedék tagjai.

A kötet az adaptáció témájával kapcsolatos elméleti írásokat és (film- és összehasonlító) elemzéseket tartalmaz, különböző adaptációs stratégiák elméletét és „gyakorlatát” mutatva be. A tanulmányok közös jellemzője, hogy a klasszikus (tradicionális-konvencionális) adaptációt – ezt nevezzük magyarul megfilmesítésnek, filmre vitelnek – a filmek nem adaptív (antiadaptációs) feldolgozási módjaival, illetve úgynevezett szerzői filmes adaptációival vetik össze, a hangsúlyt mindvégig ez utóbbiakra helyezve. A vizsgált adaptációk/adoptációk – így a kötet elemzései is – főleg a 20. század második felének magyar irodalmából merítenek: nyugatos íróink, *Csáth* és *Kosztolányi* után az újholdasok prózájából *Mándy* és *Mészöly*, az új (kortárs/posztmodern) magyar prózairodalomból *Esterházy Péter* és *Krasznahorkai László* művei – a kortárs magyar filmművészek közül pedig *Bódy Gábor*, *Jeles András*, *Gothár Péter*, *Tarr Béla*, *Szász János* és mások alkotásai szerepelnek.

A tanulmányok közös jellemzője, hogy a klasszikus (tradicionális-konvencionális) adaptációt – ezt nevezzük magyarul megfilmesítésnek, filmre vitelnek – a filmek nem adaptív (antiadaptációs) feldolgozási módjaival, illetve úgynevezett szerzői filmes adaptációival vetik össze, a hangsúlyt mindvégig ez utóbbiakra helyezve.

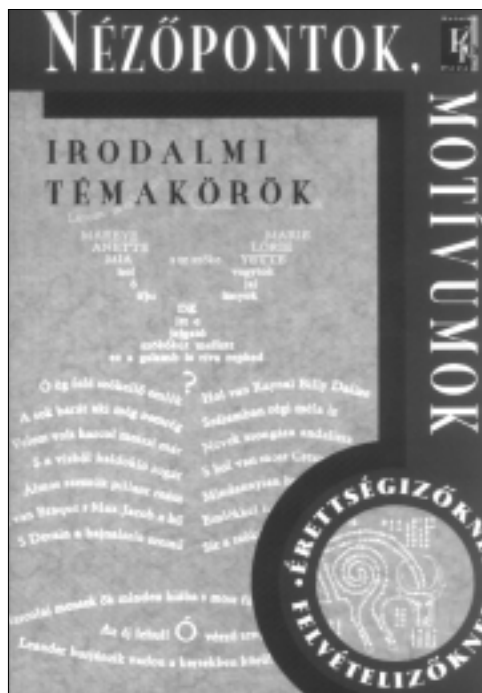
A kötetet két terjedelmesebb előszó nyitja: *Németh Gábor* bevezetője a (forgatókönyv)író, *Janisch Attila* írása pedig a filmrendező szemszögéből és személyes tapasztalatai alapján világítja meg a filmes adaptáció problémáját. *Nánay Bence* tanulmánya a kötet legátfogóbb, egyben talán legsikerültebb írása: a filmes adaptáció elméleti problémáinak áttekintése (*Mitry*, *Balázs Béla* és *Bazin*) után a kortárs filmművészet (anti)adaptációs technikáit és tendenciáit vizsgálja – *Jeles András* filmjeinek és *Gothár Péter* ‘Hagygyállógva Vászka’ című filmjének bevonásával; mindezekon kívül a szerző – mintegy mellékesen – a modern filmművészet rövid történetét is felvázolja, a filmeknek az elbeszéléshez és a befogadóhoz való viszonya (a narráció és a diegézis) szempontjából.

Havasréti József tanulmánya *Zsilka János*, a nemrég elhunyt világhírű magyar nyelvész és *Bódy Gábor* kapcsolatát, tehát az általános-elméleti nyelvészetnek, illetve *Zsilka* szintaxis-elméletének a neoavantgárd magyar filmművészetre, *Bódy* filmjeire és filmes írásaira gyakorolt hatását vizsgálja. Az ezt követő két tanulmány képviseli a kötetben az adaptációt, tehát a film hatását az irodalomra: *Bodó Márton* *Mándy Iván* (mozi)novelláinak filmszerűségéről ír, *Németh Marcell* pedig *Mészöly Miklós* prózapoétikáját próbálja rekonstruálni, elsősorban *Mészöly* ‘Film’ című regénye és ‘Andy Warhol kamerája – a tettenérés tanulságai’ című esszéje alapján.

A kötet utolsó része az adaptációs blokk: *Varga Balázs* a kortárs magyar film Esterházy-adaptációit, Esterházy Péter műveinek két sikerült (Gothár Péter: ‚Idő van’ és ‚Tiszta Amerika’) és két – a szerző által – sikerületlennek ítélt (*Molnár György*: ‚Anna filmje’ és *Sólyom András*: ‚Érzékek iskolája’) filmes „feldolgozását” elemzi. Vincze Teréz két nagy nyugatos prózaírónk, Csáth Géza és Kosztolányi Dezső egy-egy – mint olvashatjuk: „filmérzékeny” – művének (Csáth: ‚Anyagyilkosság’, illetve Kosztolányi: ‚Esti Kornél’) adaptációját vizsgálja (Szász János: ‚Witman fiúk’ és *Pacskovszky József*: ‚Esti Kornél csodálatos utazása’); a kötetet Vasák Benedek Balázs elemzése zárja a Krasznahorkai László regénye alapján készült monumentális Tarr Béla-filmről, a ‚Sátántangó’-ról.

GÁCS Anna – GELENCSÉR Gábor (szerk.):
Adaptációk. Film és irodalom egymásra hatása.
 JAK füzetek 109. József Attila Kör – Kijárat
 Kiadó, Bp., 2000.

Korcsog Balázs

A Krónika Nova könyveiből